

Товариство російської філософії при Українському філософському фонді
Центр гуманітарної освіти НАН України

Український часопис російської філософії

Вісник

Товариства російської філософії
при Українському філософському фонді
Випуск 12

**ІСТОРИЯ ФІЛОСОФІЇ
У ВІТЧИЗНЯНІЙ
ДУХОВНІЙ КУЛЬТУРІ**

Полтава
ООО «АСМІ»
2016

УДК [101 + 140] (091)

ББК 87.3

I-90

Рекомендовано до друку Вченою радою
Центру гуманітарної освіти Національної академії наук України
(протокол № 8 від 22 грудня 2015 року).

Редакційна колегія: доктор філософських наук *Геннадій Аляєв* (відповідальний редактор), доктор філософських наук *Ігор Бичко*, доктор філософських наук *Володимир Возняк*, доктор філософських наук *Любов Дротянко*, доктор філософських наук *Володимир Кизима*, доктор філософських наук *Світлана Куцепал*, доктор філософських наук *Віра Лімонченко*, *Людмила Мишакова*, доктор філософських наук *Віктор Окорочков*, доктор філософських наук *Сергій Пролєєв*, доктор філософських наук *Марина Савельєва*, кандидат філософських наук *Тетяна Суходуб* (відповідальний редактор), кандидат філософських наук *Віктор Чернишов*, доктор філософських наук *Володимир Ярошевець*.

Рецензенти: доктор філософських наук *В. В. Навроцький*;
доктор філософських наук, професор *О. І. Хома*.

Історія філософії у вітчизняній духовній культурі [Текст] /
I-90 відп. ред. Аляєв Г., Суходуб Т. / Тов-во рос. філософії при Укр.
філ. фонді; Центр гум. освіти НАН України. – Полтава: ООО
«АСМІ», 2016. – 580 с. – (серія «Український часопис російської
філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українсь-
кому філософському фонді»; вип. 12).

До збірки включені статті, що присвячені теоретичному аналізу про-
блем методології історико-філософської науки, а також конкретним пи-
танням розвитку української та російської філософії та історії філософії
у просторі духовної культури і нагальним проблемам життя вітчизняної
духовної культури, що осмислюються у вимірі історико-філософського
часу. Для всіх, хто цікавиться історією та сучасністю вітчизняної історії
філософії та духовної культури.

УДК [101 + 140] (091)

ББК 87.3

© Товариство російської філософії при
Українському філософському фонді, 2016
© Центр гуманітарної освіти НАН України, 2016
© ООО «АСМІ», оформлення, 2016

ПЕРЕДМОВА.

ІСТОРИЯ ФІЛОСОФІЇ ЯК ФЕНОМЕН ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

Цей збірник містить, перш за все, матеріали, представлені на Всеукраїнській науковій конференції «Історія філософії у вітчизняній духовній культурі», яка відбулась у Полтавському національному технічному університеті імені Юрія Кондратюка 27–28 листопада 2015 року. Її можна вважати логічним продовженням попередньої конференції з такою ж назвою, яка відбулась у цьому ж навчальному закладі в листопаді 2013 року, і матеріали якої були раніше оприлюднені¹. Разом з тим, це продовження роботи започаткованого вже понад п'ятнадцять років тому Товариства російської філософії при Українському філософському фонді, про що нагадує й порядковий номер (12) цього випуску нашого неперіодичного видання, який майже збігається із кількістю проведених Товариством за цей час наукових конференцій.

Тема цієї конференції – і, відповідно, назва збірника – потребує певних пояснень. Такі пояснення інколи виявлялись необхідними самим учасникам конференції – отже, вони стануть в нагоді й читачам.

Формулювання теми вочевидь поєднало принаймні дві наукових галузі – філософію (точніше – історію філософії) та культурологію. Це дало змогу залучити до роботи та обговорення не тільки філософів та істориків філософії, але й культурологів, філологів, власне істориків. Зайвим буде говорити, що міждисциплінарність наукового пошуку завжди відкриває нові, приховані вузькими межами окремих дисциплін грані предмету. З іншого боку, таке «пересування» наукових кордонів може призвести до надмірного розширення, відтак – розмивання, втрати предмету наукового пошуку, перетворення конкретної тематики на знеособлене «про все». Тому підкреслимо, що і проведення конференції, і формування збірника здійснювалися з усвідомленням їх основного – *історико-філософського* – змісту.

Отже, саме *історія філософії* – як у її концептуальних, методологічних аспектах, так і у конкретних хронологічно-проблемно-персональних розвідках – стала предметом обговорення і окреслила тематичне поле включених

¹ Історія філософії у вітчизняній духовній культурі [Текст] / відп. ред. Аляєв Г., Суходуб Т. / Тов-во рос. філ. при Укр. філ. фонді; Полтавський нац. тех. ун-т ім. Ю. Кондратюка; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України; Центр гум. освіти НАН України. – Полтава: ООО «АСМІ», 2014. – 816 с. – (серія «Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді»; вип. 11).

© Аляєв Г. Е., Суходуб Т. Д., 2016

ЧЕРЕДНИК Л. А.

САКРАЛЬНІ ДОМІНАНТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ
ЯК ЧИННИК ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ

У статті проаналізовано сакральні мотиви в українській літературі, зроблено спробу художнього освоєння й осмислення цієї категорії у творчості українських письменників різного періоду. Окрім того, розглянуто роль сакральних домінант у духовному вихованні особистості.

Ключові слова: сакральність, домінанта, біблійні образи, біблійні мотиви.

Людмила Чередник. Сакральные доминанты в украинской литературе как фактор духовного воспитания. В статье анализируются сакральные мотивы в украинской литературе, сделано попытку художественного освоения и осмысления этой категории в творчестве украинских писателей разного периода. Кроме того, рассматривается роль сакральных доминант в духовном воспитании личности.

Ключевые слова: сакральность, доминанта, библейские образы, библейские мотивы.

Ludmila Cherednyk. The sacral dominants as a factor of spiritual behaviour in Ukrainian literature. We have analyzed the sacral motives in Ukrainian literature, made an attempt to reclaim in an art way and understand this category in the works of famous Ukrainian writers of different periods. Apart from, we have run over the role of sacral dominant in the spiritual behaviour of the individuality.

Key words: the sacrality, the dominant, the Bible images, the Bible motives.

Проблема протистояння технократизму і гуманізму в історії розвитку людської цивілізації не є новою, і лише особливо загострилася у ХХ–ХХІ століттях. Існує навіть думка, що панування технократичних цінностей стало однією з причин загострення глобальних проблем щодо пізнання сутності людини, сенсу її буття, і стало причиною занепаду вищих духовних ідеалів. Цей процес особливо позначився на розвиткові літератури і культури.

Звісно, література є одним із важливих чинників формування духовного світу людини, оскільки морально-етичні принципи особистості багато в чому визначаються тими творами, які вона прочитала. Окрім того, література, відображаючи характер засвоєння духовних цінностей, показує зміни, які від-

буваються у культурі й суспільстві в цілому. Нині у нашому суспільстві культура перебуває у кризовому стані. Причини цього явища, на думку багатьох дослідників, криються у тому, що стрімке падіння інтересу до читання призводить до «нівеляції літератури як духовного продукту» [4, с. 6], і, як наслідок цього процесу, «відбувається нівеляція основоположних традицій національної духовності» [1, с. 29]. У зв'язку з цим проблема формування духовної культури особистості є однією з головних проблем багатьох держав.

На нашу думку, велика роль у цьому процесі належить Святому Письму, притягальна сила якого, за словами Г. Сковороди, криється у тому, що «Біблія сильна не так історіями, в ній розказаними, як духовним змістом, що ті історії наповнює» [8, с. 204]. Мета нашого дослідження – проаналізувати наявність сакральних домінант в українській літературі різного періоду та їхню роль у духовному вихованні особистості.

На думку більшості літературознавців, художня література в онтологічному ракурсі завжди була свосереднім засобом освоєння, пізнання людиною світу, в якому вона живе, його упорядкування і представлення свого буття. Вираженням цього буття у красному письменстві і може стати категорія «sacrum».

Зазначимо, що поняття «sacrum» (сакральне, святе, святість), як одна із центральних категорій релігії і найяскравіших елементів її ідентифікації, застосовується в науці уже більш ніж століття. «Sacrum» є однією з найважливіших субстанцій людського існування, квінтесенцією релігійного світовідчуження й буття *homo religiosus* – людини релігійної. Категорія «sacrum», сакральне – одна з універсальї, яка найповніше містить у собі співвідношення, взаємозалежності й зв'язки, найхарактерніші, ключові поняття і концепти різних релігій, та, беручи ширше, концепти культури загалом.

Як відомо, на початкових етапах свого розвитку література й теологія (зокрема у міфологічних ракурсах і виявах) мали розлоге спільне коріння. Хоча у новітньому світі вони взаємно розглядали себе як майже повністю відокремлені одна від одної. Питання пошуку сакральних вимірів сучасного світу крізь призму літератури – це необхідність віднаходження механізмів і засобів відображення у красному письменстві здатності пошуку й знаходження сучасною людиною вічних істин, дороги до Бога. Потужним джерелом пошуку Істини і самовидцем рецепції віри завжди була українська література.

Думка про те, що біблійні мотиви, образи, символи посідають значне місце у літературних творах різного періоду, не є новою. Певні проблеми дослідження категорії «sacrum» у художній літературі уже розглядалися як у працях іноземних дослідників, так і українських. Серед них – В. Сулима, Г. Віват, В. Антофійчук, І. Бетко, І. Дмитрів, В. Гутовський, З. Лановик, А. Нямцу, Я. Поліщук, С. Савіцький, Е. Сальман, Л. Софронова, Є. Шиміка, М. Ясінська-Войтковська та інших.

Слід зазначити, що інтерпретація біблійної тематики – це тлумачення взаємин, які склалися в історії культури між текстами двох творів: текстом Біблії і конкретним текстом художнього твору. До того ж біблійний символ у художньому тексті відображає сакральний досвід автора, виступаючи результатом безпосереднього діалогу автора з Біблією.

На думку дослідниці І. Дмитрів, в історії європейської культури «sacrum» як категорія «сформувалася й функціонує у трьох ідейно-естетичних парадигмах – міфологічній, релігійно-християнській, соціально-політичній. Ці ідейно-естетичні парадигми є своєрідною методологічною системою координат, яка дає можливість шукати сакральні елементи в українській літературі різного часового періоду» [3, с. 14].

Сакральні домінанти мають місце на різних рівнях літературного твору: жанр, сюжет, тема, образ, мотив, алюзія, стиль.

Щодо жанрових особливостей, то в українській літературі можна виокремити найбільш поширені жанри містичної літератури: притча, псалом, філософська поема, молитва, філософська медитація, лірична сповідь. Так, популярністю серед українських письменників користувалися притчі про блудного сина, багатія і бідного Лазаря, про терен та ін. Зазначимо, що на рівні жанрових і стильових запозичень з Біблії українські митці все більше прагнули до індивідуально-авторських, особистісних пошуків, відходячи таким чином від прямих запозичень, наслідування і стилізації. У літературі поступово розвивається традиція алегоричного переосмислення біблійних мотивів, образів, тем і прямої обробки біблійних текстів.

До Біблії неодноразово зверталися І. Вишенський (наприклад, євангельська легенда про спокушання дияволом Ісуса Христа в пустелі в «Обличение диявола-миродержца...»), Г. Сковорода (тексти поезій із збірки «Сад Божественних пісень» насичено цитатами й образами із Святого Письма).

С. Полоцький у п'єсі «Історія, чи Дія євангельської притчі про блудного сина, творена в літо від Р. Х. 1685» не тільки докладно розробляє біблійну тему, а й супроводжує свій твір циклом гравюр. Від імені блудного сина веде розповідь поет XVII ст. Ілля Бачинський у «Пісні світовій».

Євангельські теми використовував Т. Шевченко: вислови, які стали епіграфами до поем «Сон», «Єретик», «Великий льох»; притча про сіяча (вірші «Чигирине, Чигирине...», «Не нарікаю я на Бога», поеми «Сон», «Кавказ»); притчі про блудного сина («Притча про блудного сина»). У поезії «Ісаія. Глава 35», змальовуючи майбутнє суспільство, поет звертається до пророцтва старозавітного Ісаї, роздумуючи над морально-етичними проблемами свого часу, переспівує «Давидові псалми». Окрім того, сюжети із Біблії переосмислюються у творах Кобзаря «Марія», «Пророк», «Саул», «Неофіти».

Біблійні сюжети використовували І. Франко («Смерть Каїна», «Мій Измарагд», «3 книги пророка Єремії», «Мойсей»), П. Грабовський («До сест-

ри»), Ю. Федькович («Нива», «Думи мої, діти мої», «Думи»), М. Старицький («Нива», «На новий рік»).

У вірші «На смерть М. Павлика. Дня 26 січня 1915 р.» Каменяр називає Михайла Павлика «сівачем зерен плодючих», змальовуючи в алегоричному образі сіяча відомого просвітителя, науковця, гуманіста.

Ремінісценцію притчі про сіяча знаходимо й у творах Лесі Українки, зокрема в її драмі «Адвокат Мартіан». Ставлення Лесі Українки до Біблії було неоднозначним, але поетеса (за свідченням її чоловіка) ніколи зі Святим Письмом не розлучалась. Загалом же їй належить більше п'ятдесяти творів, у яких вона звертається до Старого і Нового Завітів, трансформуючи біблійні сюжети у зв'язку з болючими національними і загальнолюдськими проблемами. Серед них – драми «Одержима», «В катакомбах», драматична поема «Вавилонський полон», «Самсон», «На руїнах», «В дому роботи, в країні неволі» тощо.

П. Куліш переспівує Мойсееві пісні, книгу Йова, Псалтир, використовує поетику «Пісні над Піснями» («Хуторянка»).

Назва роману Панаса Мирного й І. Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні» є ремінісценцією із Соломонових приповісток: «Де немає волів, там ясла порожні»

Біблійні образи і мотиви надихають і українських поетів ХХ століття. Наприклад, П. Тичина у вірші «Весна» переосмислює біблійний переказ про всесвітній потоп, сприймаючи його як стихійне лихо, катастрофу. У поезії «Месія» автор звертається до образу Месії, який став втіленням нового світу, що неодмінно настане, і якого так очікують люди:

І всі будуть кричати без упину:

– Месію! Вітайте Месію!

– Осанна Йому, Він прийшов!

І кров

смертний екстаз перетворивсь у мрію [9, с. 179].

У вірші «Скорботна мати» П. Тичина змальовує персоналізований образ України, яка асоціюється у нього з Божою Матір'ю:

За що тебе розп'ято?

За що тебе убито?

Не витримала суму,

Не витримала муки, –

Упала на обніжок,

Хрестом розп'явши руки!.. [9, с. 138].

У поезії М. Сингаївського «Мечі та струни» переосмислюється біблійний вислів «Хто до нас з мечем прийде, той від меча і загине» (Євангеліє від

Матвія, 26:52) у відповідності до реалій життя: він означає пересторогу проти різних видів агресії:

Переможцям щедро-любо
Пахнуть солодом тростини...
Хто з мечем іде на Кубу –
Від меча і сам загине! [6, с. 108].

До біблійних сюжетів і образів звернувся і відомий український письменник І. Багряний у своєму романі «Сад Гетсиманський». Епіграфом до твору, пронизаного трагізмом, є слова з євангельського тексту розмови Сина Божого з Отцем Небесним у Гетсиманському саду: «Отче мій, коли можна, нехай обмине ця чаша мене...». Автор проводить паралель між страдницькою долею євангельського Ісуса Христа і головного героя роману Андрія Чумака. Обидва вони зійшли на свою Голгофу, сповна випили чашу страждань: Христос прийняв страдницьку смерть за гріхи людей, Андрій – відступництво земляків, які зрадили Україну, допомагаючи більшовикам встановити антигуманний лад.

Образ апокаліптичного дикого звіра постає у романі В. Барки «Жовтий князь». Він стає символом страхітливого лиха для українського народу – голодомору 1932–1933 років. До речі, саме В. Барці належить один із останніх перекладів «Апокаліпсису» українською мовою: у 1988 р. письменник підготував «Одкровення Св. Іоанна Богослова» для україномовного видання Біблії.

Традиційним для української літератури є образ матері. У свідомості не лише митців, а й усіх українців образ жінки-матері асоціюється з образом Божої Матері, яка є заступницею усіх людей на землі. Цей образ (окрім згаданого вище тетраптиха «Скорботна мати» П. Тичини) є у творах «Марія» У. Самчука, «Марія з полином у кінці століття» В. Яворівського, «Чорнобильська Мадонна» І. Драча.

Одвічна боротьба добра і зла знайшла місце у творах багатьох українських митців. Наприклад, у поезії В. Стуса ця тема втілюється як протистояння Бога і сатани:

Відійди, сатано, відійди
віковою стежею недолі,
порозходились босі і голі
і свої загубили сліди...
Відійди, сатано, відійди,
ані застуй свічі молоді.
Ми ізгої, ізгої, ізгої
вікової страшної біди [7, с. 115].

Ця боротьба породжує світові катаклізми, в яких поет впізнає апокаліптичні муки і конвульсії. Святими мучениками постають герої, борці, патріоти

ти, мислителі. Вони гинуть від рук безчесних і нищих боягузів. Але пекельні сили карають усіх: непокірних, покірних, байдужих. Ліричний герой В. Стуса шукає виходу із пекельного кола, але наштовхується на свою безпомічність:

Тобі молосся, Боже,
шоднини і щочасно,
бо хто ж нам допоможе
по чорній цій біді,
коли радіє кожен
як смерть іде дочасна [7, с. 201].

Він – мученик за віру, за Вітчизну і загальнолюдські цінності, хоча й переживає відчуття самотності:

Ти ж, Господи, мене скарай
зайди за власний небокрай
і відшукай нової тверді
і не корися, гордий смерде,
ні, смерті власній не корись
і тільки серцем не гнівись... [7, с. 318].

Насичені біблійними образами і темами Старого і Нового Заповітів збірки відомої української поетеси Л. Костенко. Зокрема, у збірці «Неповторність» поетеса згадує Ноїв ковчег, Голгофу, Страшний суд та інші події й образи з Біблії. Так, у поезії «Брейгель. "Шлях на Голгофу"» авторка словесно відтворює давні часи й описує страдницький шлях Ісуса Христа на Голгофу, вкритий сльозами Божої Матері та Марії Магдаліни, і людську юрбу, яка вражає своєю жорстокістю, бо «не подав йому ніхто води», а лише товпилися, пнулися ближче, щоб побачити, «як він конає, як він хоче пити»:

І Божа Мати плакала сльозами –
та допоможіть нести ж йому той хрест!
Чи ви не люди?! Що за чудасія,
дають старцям, підсаджують калік,
а тут же йде, ну, добре, не Месія, –
людина просто, просто чоловік! [5, с. 364].

Сакральні образи і мотиви мають місце і в інших віршах і поемах поетеси («Маруся Чурай», «Перш ніж півень заспіває...», «Берестечко»).

Діалогічне відштовхування від Біблії знаходимо і в творах так званого «чорнобильського циклу», в яких біблійні мотиви, образи, алюзії набирають драматичних і трагічних обертонів. Наприклад, докорінно переосмислюється поняття раю, що став від смертоносної чорнобильської радіації пеклом, у вірші О. Пахльовської «Сучасне дерево пізнання»:

...Тут по траві не пройдеши босоніж.
І Єва плаче – яблука достигли ж!
А Змій стурбований шипить:
– Не їж-ж-ж!
Бо істину пізнати вже не встигнеш-ш-ш... [10, с.56].

Якщо узагальнити усе вище сказане, то можна зробити наступні висновки. У творах письменників різного часового періоду Біблія в категоріальному відношенні є психологічною, філософською, морально-етичною й естетичною основою. Особливо інтерес до біблійних мотивів, сюжетів і тем зростав у переломні історичні моменти, коли відбувається переоцінка моральних цінностей.

Сучасна відома дослідниця проблеми І. Бетко з цього приводу пише, що «досконале знання Святого Письма допомагало українським письменникам на тлі вічного, загальнолюдського краще побачити й зрозуміти конкретно-історичне, національне в усьому його драматизмі» [2, с. 68].

Пошук виявів сакрального в художній літературі здійснюється через інтерпретаційно-герменевтичні окреслення характеристик сакрального часу і простору, через аналіз структурних компонентів релігійної символіки.

Біблійні мотиви не лише збагачують образність, поглиблюють підтекст творів, а й постають морально-етичним стимулом для осмислення найбільш актуальних проблем минулого і сьогодення, дозволяють судити про духовний стан, моральне здоров'я і рівень культури нації.

Література

1. Антофійчук В. Євангельські образи в українській літературі ХХ ст.: монографія. – Чернівці: Рута, 2000. – 335 с.
2. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії ХІХ – початку ХХ століття. – Зелена Гура – К., 1999. – 147 с.
3. Дмитрів І. Християнська символіка у поезії католицьких письменників Західної України міжвоєнного періоду ХХ століття: автореф. дис ...канд. філолог. наук :10.01.01. – Львів, 2007. – 22 с.
4. Жулинський М.Г. Християнство і національна культура // Біблія і культура : збірник наук. статей. Вип. 1 / відп. ред. А.Є. Нямцу. – Чернівці, 2000. – С. 5–12.
5. Костенко Л. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 236 с.
6. Сингаївський М. Синові в дорогу. – К.: Дніпро, 1982. – 287 с.
7. Стус В. Вибрані твори ; упоряд. Д. Стус. – К.: Смолоскип, 2012. – 872 с.
8. Сулима В. Біблія і українська література: нав. посібн. – К.: Освіта, 1998. – 400 с.
9. Тичина П. Вибране. – К.: Дніпро, 1966. – 386 с.
10. Пашльовська О. «Ave, Europa!». – К.: Університетське вид-во «Пульсари», 2008. – 656 с.

КОЧЕРГА Н. К.

МОРАЛЬНІ ВЕРШИНИ МИСТЕЦТВА ГОБЕЛЕНУ ПОЛТАВСЬКОЇ РОДИНИ ЛЕВАДНИХ

В українському декоративно-прикладному мистецтві ХХ століття гобелен, на думку вчених-мистецтвознавців Є.А. Антоновича, Р.В. Захарчука-Чугай, М.Є. Станкевича, О.Я. Ямборко [1; 2], є новаторською художньою практикою, яка історично сформувалася, налічує кілька етапів становлення й відзначається неперервністю спадкоємності поколінь майстрів, педагогів, художників.

Культура образу українського гобелена своїми витокami сягає народного килимарства та народного мистецтва. Це виявляється на різних рівнях творчого процесу: технічному, зображувально-виражальному, образотворчо-семантичному.

Появі гобелена в українському декоративно-прикладному мистецтві передували розроблення тематичного килима 20–50-их років. Модернізація системи художньо-виражальних засобів, що відбулася в декоративному мистецтві України в 60-их роках ХХ століття, сприяла розвитку гобелена в художньому текстилі.

У 60–80-ті роки принципи прикладної доцільності та художньо-естетичної виразності артефакту, притаманні теорії та практиці радянського мистецтва та його кон'юнктури, не могли не впливати на розвиток українського гобелену. Пріоритетним для українського гобелену цієї доби стали сюжетно-тематичні твори, які відображали основні теми свого часу.

У контексті загально-мистецьких процесів 60–80-их років ХХ століття провідне місце посідають традиції, з якими пов'язані розроблення нових художньо-стильових, образно-семантичних моделей. Помітним явищем в українському мистецтві 60–80-их років виступає фольклорний напрямок у творчості мистців-шістдесятників. Розроблення фольклорного напрямку у гобелені, як і загалом у декоративному мистецтві, сприяло виробленню його художньо-стильової основи. Водночас український гобелен зміг реалізуватися як маніфест системи поглядів мистців-шістдесятників у 90-их роках ХХ століття.

© Кочерга Н. К., 2016